

HEKA LÁSZLÓ

A szláv népek első törvényei és közös intézményei

Bevezetés

Az Elba-folyótól a Donyecig, az Okáig és a Felső-Volgáig, valamint a Balti-tengertől a Közép- és Al-Dunáig, illetve a Fekete-tengerig terjedő nagy területen élő szlávok három csoportot alkottak: az *anti* néven ismert, zömében görögkeleti vallású keleti (oroszok, ukránok és fehéroroszok), a *veneti* néven emlegetett, javarészt katolikus hitfelekezetű nyugati (csehek, szlovákok és lengyelek) és a *szklavini* elnevezésű, többségben görögkeleti (bolgárok, szerbek, montenegróiak, macedónok), kisebb részben (a horvátok, és a szlovének) római katolikus, illetve (a bosnyákok) iszlám vallású déli szlávok csoportját. Nyelvük a legrégebb időtől ismert szláv nyelv (ószláv), amely megmaradt Cirill és Metód Biblia-fordításában, valamint az egész középkorban az ortodox egyház használatában és az írásokban. A szlávok ma tizenhárom európai országban élnek (a ruténoknak nincs államuk), számuk meghaladja a háromszázmilliót, így Európa lakosságának bő egyharmadát teszik ki.

Ezen tanulmányban a szlávok első törvényeire és közös intézményeire fókuszáltunk. A jogalkotások közül elsőként a bolgár *Zakon sudnjei ljudem* jelentkezett, melyet az orosz Russzkaja Pravda, az 1039. évi cseh Bretislav fejedelem törvényei, és a horvát Vinodoli Törvénykönyv, illetve a szerb Dusán cár törvénykönyve követik. Ezúttal csupán a bolgár, orosz, horvát és szerb első szokásjogi gyűjteményeivel foglalkozunk.

I. Az első szláv törvények

1. Zakon sudnji ljudem (ZSLJ)

A bizánci jog évszázadokon át meghatározó jelentőségű volt a korai bolgár, szerb, illetve a más ortodox vallású szláv fejedelemségek jogfejlődésében. A bolgároknál már a 7. századtól kimutatható a bizánci hatás, habár a szokásjog továbbra is domináns maradt.

A 9. század végén, vagy a 10. század elején megszületett a *Zakon sudnji ljudem*, vagyis a Bírósági törvény az emberek számára című legrégebb szláv törvénykönyv. Máiig sem tudni a törvény keletkezésének pontos idejét, illetve azt, hogy valójában bolgár, vagy esetleg bizánci, morvaországi, macedóniai stb. kötődésű jogalkotásról van-e szó. Egyes szerb szerzők szerint ez a törvény valószínűleg Pannóniában keletkezett, és Morvaországban egészítették ki.¹ A kutatók többsége megegyezik abban, hogy a jogalkotás a bolgárok megkeresztelkedése (865) után jött létre: egyesek szerint Boris cár (853-889) idején, mások szerint pedig a fiának, Simeonnak (893-927) uralkodása alatt keletkezett. A bizánci *Eklogéra* épült fejedelmi törvényhozást a szokásjogi szabályokkal egészítették ki, majd ezt a jogalkotást átvették az oroszok és más szlávok is.² A 12. századi átírásokban megmaradt ZSLJ anyagi büntető- és magánjogi, a család és örökjogi, valamint a bíráskodásra és a perjogra vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz. A későbbi rendezés során a legrégebbi változatát 32 szakaszra vagy fejezetre bontották, melyek közül legalább 22 szakaszból bizonyított, hogy a bizánci *Eklogéból* vették át, méghozzá tíz szakaszt szó szerinti fordításban, tizenkettőt pedig átdolgozva. Orosz átdolgozásban létezik egy sokkal bővebb (77 illetve 83 szakaszból álló) változat is. A bolgár jog egyszerűségére utal, hogy nem osztották fel tárgy szerint a bűncselekményeket, megmaradtak benne a *ius talionis* elemei, és kemény küzdelmet folytatott a pogány (szláv) szokások ellen.

2. Russzkaja Pravda

A 11. században megalkotott Russzkaja Pravda az első orosz jogszabálygyűjtemény, amely hosszabb idő során jött létre, így változatai a feudális társadalom kibontakozásának különböző szakaszait világítják meg. A rövid változat (*R. P. kratkoj redakcii*) valószínűleg a legrégebb.³ A 12. századból származó bővített változat (*R. P. prostrannoj redakcii*) részben pontosabban szövegez meg egyes cikkeket, másrészt egészen újakat is tartalmaz.⁴ Magát a törvényt szöveget egy 15. századi novgorodi évkönyvben fedezte fel V. N. Taticsev 1738-ban, az első publikálására 1767-ben került sor. A törvényt eredetileg nem osztották fel szakaszokra, hanem csak később – a törvény szerkesztésénél – történt meg a 121 szakaszra való felbontás és számozás. A rövidebb Pravda-t három rész alkotja: Jaroslav Pravda-ja, valószínűleg 1016-ból (1-18.§), Jaroszlavicsok (Jaroslav fiainak) Pravda-ja, amely 1054–1076 között keletkezett (19-41.§), valamint a 42–43. cikkek, amelyek *Pokon virni* és *Urok mostnjikam* néven ismertek. A Russzkaja Pravda bővített változata a rövidebb változat mellett tartalmazza a II. Vlagyimir Monomach törvényét (1113–1125 között) is, illetve még néhány 11. és 12. századi herceg jogalkotásait. Jogosan mondható, hogy a Russzkaja Pravdara az ősi orosz és szláv szokásjog mellett a bolgár *Zakon sudnji ljudem* nevű törvény is jelentős hatást gyakorolt.

¹ JANKOVIĆ, DRAGOSLAV: *Istorija država i prava naroda Jugoslavije*, Beograd, 1960. 103. p.

² MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*, Szeged, 2001. 74–75. pp.

³ L. bővebben: ZIMIN, ALEKSANDR, ALEKSANDROVIĆ: *K istorii teksta Kratkoj redakcii Ruskoj Pravdy*, Moskva, 1954.

⁴ L. bővebben: MOŠIN, VLADIMIR: *Prevod i komentari teksta Šire Pravde u knjizi Lj. Kandić, Odabrani izvori iz Opšte istorije države i prava*, 7. izdanje, Beograd, 1992.

3. *Dusán cár törvénye (Dušanov zakonik)*

Stefan Dušan „*Silni*” (Dusán István „*A hatalmas*”, 1331–1355) a legnagyobb szerb király és utóbb cár. Szerbia határait – a Bizánci Császárság kárára – jelentős területekkel bővítette ki, majd magát a szerbek, a bolgárok, az albánok és a görögök királyává hirdette ki. Ezt követően 1349-ben létrehozta a törvénykönyvét (annak első 135 szakaszát ekkor hirdették ki a Szkopjében tartott a népgyűlésen, a további 66 szakaszt pedig öt évvel később). Jogalkotásában átvette a bizánci törvényeket (*Sintagma, Proherios nomos, Nomos Georgikos*), a bizánci (ortodox) egyház kánonjait (*Nomokanon*) és az egyházi jogszabályokat.⁵ Ezzel a kodifikációval egyesítette a megszerzett földek és a régi szerb területek jogrendszerét. Dušan törvénykönyvének (korábban *Zakon blagovjernago cara Dušana* címmel is ellátták) eredeti példánya nem maradt fenn, hanem 25 kéziratban (átiratban). Először 1795-ben került kiadásra Jovan Rajić munkájának köszönhetően a Szláv nemzetek története című könyv IV. kötetében.⁶ A kéziratok összehasonlítását a neves szlavista Pavel Josef Šafarik kezdte és először Bécsben publikálta 1831-ben, majd ezt a munkát folytatták Teodor Zigel⁷ illetve T. D. Florinski.⁸ Dušan cár törvénykönyve rendszeresített normáinak első csoportja az egyházra vonatkozik, a második a nemesség (*vlastela*) és a parasztok jogairól és kötelezéseiről szól, majd rendezi az uralkodó viszonyát a nemességgel, az egyház és a nemesség viszonyát a többi lakossággal szemben, szabályozza a feudális tulajdont, polgárjogi és büntetőjogi felelősséget stb.

4. *Vinodoli Törvénykönyv (Vinodolski zakonik)*

Az 1288-ban létrehozott horvát tenger melléki Vinodoli Törvénykönyv a legkorábbi írott horvát nyelvű törvény, és az egyik legrégebbi írott szláv törvénykönyv.⁹ A horvát jog egyik legfontosabb forrását 1288. január 6-án alkották meg horvát nyelven, glagolita írásban.¹⁰ Több szempontból is besorolható a sarkalatos európai középkori – anyanyelven íródott – jogalkotások mellé, mint amilyen például a már említett Ruszkaja Pravda, vagy a *Sachsenspiegel*, illetve az ezeknél korábbi angolszász (601–925) szokásjogi gyűjtemény.¹¹ A törvénykönyv ugyanis nem az uralkodó vagy a feudális úr kényéből keletkezett, hanem azt egy – a kilenc vinodoli község képviselőiből álló – bizottság állított

⁵ BOGDANOVIĆ, DIMITRIJE: *Dušanovo zakonodavstvo*, Istorija srpskog naroda, I., Belgrád, 1981. 560. p.; SOLOVJEV, ALEKSANDAR: *Zakonodavstvo Stefana Dušana cara Srba i Grka*, Szkopje, 1928. 88. p.

⁶ RAJIĆ, JOVAN.: *Istorija raznih slovenskih narodov najpače Bolgar, Horvatov i Serbov* (И.Раичић: *Историја разних словенских народавъ најпаче Болгарь, Хорватовъ и Сербовъ*), IV. Wien (Виеннъ, Веѣ), 1795.

⁷ ZIGEL, TEODOR: *Zakonikъ Стефана Душана*. С. Петербургъ, 1870.

⁸ Л. ФЛОРИНСКИЙ, ТИМОФЕЙ: *Памятники законодательной дѣятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ*. Киевъ, 1888.

⁹ HEKA LÁSZLÓ: *A magyar-horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*, Szeged, 2004. 60–62. pp. HEKA LÁSZLÓ (Ladislav): *Hrvatsko-mađarski povijesni kalendar*, Croatica – Budapest, 2001. 15–16. pp.

¹⁰ L. MARGETIĆ, LUJO: *Hrvatski pravni obiçaji*. Arhivski vjesnik, Zagreb, (37) 1994, 147–159. pp.

¹¹ L. BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk., a bevezető és a jegyzetek szerzője): *A Szász tükör*, Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 5. Szeged, 2005.; UŐ.: *Széljegyzetek a Szász tükör magyar fordításához*, Századok, (2) 2006, 477–482. pp.

ta össze, pontosabban a községek és a herceg (*knez*) nevében összeírta azt a jogot, amely a törvény keletkezésének idején érvényben volt Vinodolban.¹² A törvénykönyvet Leonard (magyar forrásokban Lénárd név alatt említik) herceg, a vegliai hercegek (Krčki knezovi, a későbbi Frangepánok) képviselője jelenlétében kötötték meg. Akkoriban a vegliai hercegek kettős fennhatóságot ismertek el: Krk (Currietae, Veglia) sziget felett Velence, a szárazföldi területeken (így Vinodolban is) pedig a magyar királyok uralkodtak.

A törvényszöveget a 16. századi glagolita átírás alapján adták közre. A kéziratot a 19. századig a modrusi (Modruš) káptalan őrizte Novi Vinodolskiban, majd 1851-ben a zágrábi Nemzeti Múzeum (Narodni muzej) birtokába került, innen pedig az Egyetemi Könyvtárba (Sveučilišna knjižnica). Egyes kutatók különbözően osztották el a szöveget szakaszokra, például Marko Kostrenčić, és Lujo Margetić 1-től 75-ig, Vatroslav Jagić, Franjo Rački, és Miho Barada 1-től 77-ig, Antun Mažuranić pedig 76 szakaszra bontotta a vinodoli törvénykönyvet. A szöveg margóján egyes rajzok szellemesen jelzik magukat a rendelkezéseket. Így például az elüldözöttről (*zgonik*) szóló szakaszt egy kígyó ábrázolja; a jobbágyok közötti verekedést szabályozó rendelkezést egy vessző; a vendéglősre (*tovernar*) vonatkozó szakaszt pedig egy asztal boros kancsóval és pohárral.

A törvényt elsőként Antun Mažuranić publikálta 1843-ban a zágrábi Kolo nevű folyóiratban.¹³ Műve nagy figyelmet keltett a szláv világban, amelyben nagy örömmel és büszkeséggel fogadták, hogy önálló – a római jogtól eltérő – joguk volt a középkorban.¹⁴

A Vinodoli Törvénykönyv tartalmaz olasz, német és szláv intézményeket is, ám mégis megtartotta a nemzeti jellegét. Az öröklési-, büntető-, és eljárási jogszabályok mellett a közigazgatási jogra is kitért. A magyar szakirodalomban olykor státútumnak nevezik a vinodoli jogalkotást, ami téves, mivel a szlávoknál a „zakon” (törvény) ősi kifejezés (már a 10. században a mai Ukrajnában „zakana” változatban fordult elő), amely eredetileg a jogi szokásokra vonatkozott.

¹² MARGETIĆ, LUJO: *Vinodolski zakon*, Rijeka, 2000. 5. p.

¹³ MAŽURANIĆ, ANTUN: *Zakon vinodolski od leta 1280*. Kolo. Članci za literaturu, umelnost i narodni život, Zagreb, knjiga III, 1843, 50–97. pp. Kolo, III, 1843, 91. p.

¹⁴ BODJANSKI OSIP: *Vinodol'skij zakon 1280. g. v podlminike* — prevod s serbskago. Čtenija v Imperatorskom Obščestve istorii i drevnostej pri Moskovskom universitete, Moskva, 1846.; BREITENFELD, FEDOR: *Dva poljska prijeveroda Vinodolskoga zakona*, 1856. i 1935., Zagreb, 1936.; LEONTOVIĆ, FEDOR IVANOVIĆ: *Drevnee horvato-dalmatskoe zakonodatel'stvo*, Zapiski imperatorskago novorossijskago universiteta, II, 1. Odesa, 1868., I–XII, 1–155. pp.; JAGIĆ, VATROSLAV: *Zakon vinodol'skij, podlminij tekst s russkim perevodom, kritičeskinii zamečanljami i objasnenijami*, Obščestvo ljubitelej drevnej pis'mennosti, S. Peterburg 1880., I–V, 1–152. pp.; KOSTRENIĆ, MARKO: *Vinodolski zakon*, Rad JAZU 227, Zagreb, 1923.; BRATULIĆ, JOSIP (szerk.): *Vinodolski zakon 1288. faksimil, diplomatičko izdanje, kritički tekst, tumačenje, rječnik*, Nacionalna i Sveučilišna biblioteka – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Pravni fakultet Zagreb. Globus, Zagreb, 1988. 7–8. pp. Interneten: http://www.vinodol.org/uvod_1/doku/vz_bra.pdf; MARGETIĆ, LUJO: *Iz vinodolske prošlosti. Pravni izvori i rasprave*, Rijeka, 1980. 149–166. pp.; MARGETIĆ, LUJO: *Vinodolski zakon 1288–1988, The statute of Vinodol, La legge del Vinodol, Das Gesetz von Vinodol*, Novi Vinodolski, 1987.; LAGINJA, MATKO: *Vinodolski zakon*, Pravo, III. évf. Zadar, 1875.; LAGINJA, MATKO: *Književna djela i rasprave*, Istra kroz stoljeća, 23. köt., Pula–Rijeka, 1983. 307–325. pp.

II. A törvények büntetőjogi szabályozásai

I. Zakon sudnji ljudem

A bizánci büntetőjog mellett a kánonjog is jelentős hatást gyakorolt a bolgár jogi normák kialakítására. A kereszténység felvételét követően az egyház külön védelemben részesült, nemcsak a lélek és az erkölcs terén, hanem földesúrként is. A legtöbb cikkely az erkölcsre és a házasságra vonatkozik: a házasságtörés, paráználkodás, soknejűség, nemi erőszak, a közeli rokonok közötti házasság stb. büntetéseit rögzíti. A házasság és a szemérmes élet elleni bűncselekmények esetében alkalmazták a botozást vagy orrlevágást.

A büntetéseknél tapasztalható, hogy a ZSLJ jelentősen eltért a bizánci példától (az Eklogétól), mivel a halálbüntetések, és a testcsonkítások helyet sokkal enyhébb szankciókat találunk a bolgár jogban. Az egyetlen halálbüntetéssel járó eset – a más házának szándékos felgyújtása volt (rablás vagy lopás során). Az elkövetőt (ha faluban élt) karddal való kivégzéssel, illetve meggyújtással (ha városban élt) szankcionálták. A tűz véletlenszerű okozásánál az elkövető nem felelt, „ha elkövetett mindent, hogy a tűz a birtokáról ne terjedjen tovább”.¹⁵ Testi fenytések voltak: a verés, testcsonkítás, orr levágása, hajvágás (ez utóbbi inkább a becsület megvonásra utal, mint testi fenytésre), amíg vagyoni büntetesként alkalmazták: egy liter arany vagy a bűnös vagyona felének megfizetését, illetve a teljes vagyon elkobzását a megerőszkolt nő (lány) javára. Ismerték még a száműzetést is (az egyik területről a másikra, vagy az országon kívülre). Noha a tálió- elv még megmaradt, a vérbosszút a megtorlással és vagyoni elégtétellel kiszorították. Bekerültek a büntetések közé olyan nemek is, melyek inkább az egyházi bíróságokra jellemzők: az áldozástól való megvonás, a liturgián való részvételnek megtagadása, a bűnbánat, a templomba való belépés megtagadása, meghosszabbított böjt és ima, amelynek terjedelme héttől tizenöt évig terjedhetett.

A bírósági eljárást illetően a nyomozó (*inkvizitórius*) eljárás nem vált általánossá, mivel a perben a felek és az eskütársak (*coniuratores*) szerepe döntő maradt. A pert a vádló kezdeményezte, aki köteles volt biztosítani a tanukat (legalább hármat, legfeljebb tizenegyet). Ha pert indított, de nem hozott magával tanukat, akkor a törvény szerint arra a büntetésre számíthatott, amely a vádlottra lett volna kiszabandó. A tanúk szabadok és rabszolgák is lehetek, de csak akkor, ha hívők, igazságszeretők, tiszteletreméltóak, és nincs bennük se gyűlölet, se ravaszság. További feltétel volt az, hogy látták is azt, amiről tanúskodnak, tehát nem volt elég, hogy csak hallottak róla. Nem tanúskodhattak a szülők a gyerekeik ellen, és fordítva, valamint azok sem, akik rossz viszonyban voltak a vádlottal. Akit egyszer hamis tanúzáson kaptak, az többé soha nem lehetett tanú. A bolgár törvény szerint tehát a tanú lett a legfőbb bizonyítási eszköz. Ezt a megoldást – mások mellett – átvette a Russzkaja Pravda, mint teljesen új intézményt az orosz jogban.

¹⁵ HEKA LÁSZLÓ: *A szláv népek joga. I. rész. A szokásjogtól a törvénykezésig*, A Pólay Elemér Alapítvány Tanszéki kiadványai, Szeged, 2006. 133–134. pp.

2. Russzkaja Pravda

Az orosz büntetőjog egyik jellegzetessége, hogy a pénzbüntetések dominálnak. Ezzel jelentősen különbözik a többi szláv jogrendszerétől, főleg az ortodox szláv nemzetek jogától, amelyek a bizánci minta nyomán jöttek létre.¹⁶ Az orosz nagyhercegek már a 11. század második felében megszüntették a legális vérbosszút, és helyette pénzbírságot írtak elő.¹⁷

A bírósági eljárást többnyire a vádló indította, de ismert volt a „zaklics” nevű perindítás is, melynek lényege az volt, hogy a tulajdonos (vádló) egy téren a nyilvánosság előtt kihirdette tárgyának ellopását és megindította a tolvaj utáni nyomozást. Általában három napos határidőt hagytak a tolvajnak, hogy adja vissza a tárgyat, ha ez nem történt meg, akkor a tárgy birtokosát tartották tolvajnak, ha az nem tudta bizonyítani birtokolásának jogi alapját. Az orosz joghoz hasonló intézmények voltak a cseheknél és a szlovákoknál a „krik”, a horvátoknál pedig a Vinodoli Törvénykönyvben szabályozott „klics” és „povik”, illetve a Poljicai statútumban szereplő „vapa”.¹⁸

A bizonyítási eszközök terén új intézményekként jelentek meg a „poklepna vira” (a bővebb Pravda 18. § szerint a vád alóli felmentéshez szükséges volt hét eskütársat – *posluhi* – elővezetni, idegen esetében pedig elég volt két eskütárs nyilatkozata), és a *tűzvas* illetve a *vízpróba* általi bizonyítás. Ha a gyilkossággal vádolt személy nem tudott találni eskütársakat vagy a fél grivna aranynál nagyobb értékű tárgy lopásánál, a vádlottnak ártatlanságát tűzvassal (*judicium ferri candetis*) kellett bizonyítani, éppúgy, mint akkor, ha a vádló csakis a *holop* vallomásán alapozta a vádját (21. §).¹⁹ *Vízpróba* (*judicium aquae frigidae*) általi bizonyításra a kettőtől negyven grivna értékű lopásnál került sor. A szokás szerint ártatlannak számított az, aki a vízpróbánál süllyedni kezdett. A bővebb Pravda általánossá tette a tanúk bizonyítását. A 67. § explicite kimondja, hogy ha nincs terhelő tanú, akkor büntetés sincs. A tanú csak szabad ember lehetett (bővebb Pravda 66. és 85. §), de ha ilyen nem volt, akkor kisebb ügyekben a bojár szolgálja, a *tyun* is tanúskodhatott, éppúgy, mint a szerződéses paraszt (*zakup*). A bővebb Pravda előírta a „nyomok követését”, mint bizonyítási eszközt, amely kétségtelenül a kollektív felelősségre utal, és hasonlít arra a rendelkezésre, amikor a falu közösen fizette a *vira* nevű pénzbüntetést, illetve a *szvod* intézményre. Annak a falunak vagy mezővárosnak a lakói, amelyhez vezetett a nyom, kötelesek voltak bizonyítani, hogy a nyom a településükön továbbment, és részt kellett venniük a nyom további követésében. Ha ezt nem tudták bebizonyítani, akkor kollektív kötelesek voltak a károsultnak kifizetni a

¹⁶ L. BELJAEV, IVAN D.: *Istorija russkogo zakonodatel'stva*, 1879, reprint kiadás Moskva, 1999.; *Rossijskoe zakonodatel'stvo X–XX vekov* I. köt. *Zakonodatel'stvo drevnej Rusi*, pod obščej redakcij O. I. Čistjakova, Moskva, 1984.; ČEREPNIN, LEV VLAIMIROVIČ: *Obščestveno-političeskie otnošeniya v Drevnej Rusi i Russzkaja Pravda*, v knige *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego međunarodnoe značenie*, Moskva, 1938.

¹⁷ L. JUŠKOV, SERAFIM VLADIMIROVIČ: *Russzkaja Pravda – proišoždenie, istočniki, ee značenie*, Moskva, 1950.; KALAČOV, NIKOLAI VASILEVIČ: *Predvaritel'nye tridičeskie svedeniya dlja polnogo ob'jasnenija Russkoj Pravdy*, St. Petersburg, 1880.; SVERDLOV, MIKHAIL BORISOVIČ: *Ot Zakona Russkogo k Russkoj Pravde*, Moskva, 1988.; TIHOMIROV, MIHAIL NIKOLAEVIČ: *Posobie dlja izučeniya Russkoj Pravdy*, Moskva, 1953.

¹⁸ KADLEC, KAREL: *Prvobitno slovensko pravo pre X veka*. (Fordította: Teodor Taranovski), Beograd, 1924. 99. p.

¹⁹ L. ZIMIN, ALEKSANDR, ALEKSANDROVIČ: *Holopy na Rusi*, Moskva, 1973.

prodazsa nevű pénzbüntetést és a kártérítést. Ettől a kötelezettségtől megmenekültek, ha a nyom elveszett a főúton, vagy a lakatlan helyen (77. §). A germán jogban az ún. *Spurfolge* több közös vonást mutat a szlávok nyomon követési szabályaival.

A büntetési nemek közül a Russzkaja Pravda nem ismeri a halálbüntetést (igaz azt a 14. században ismét bevezették az orosz jogba), mivel már a 10. században az akasztással történő halálbüntetést teljesen háttérbe szorította a pénzbeli megváltás. Azonban a hercegnek mégis rendkívüli intézkedésként joga volt olykor kiszabni a halálbüntetést is. A bíróság által kiszabott büntetések voltak: a *vira* (amelyet kárpótlás mellett a gyilkosság, rablás, eleinte vélhetően a lopás bűncselekményekért is fizetett az elkövető, illetve a faluközösség, ha a gyilkos annak területén tartózkodott), a *prodazsa* (a sérülés okozásáért, vagy sértésért fizetendő legfeljebb 12 grivna összegű pénzbírság), a *potok i razgrablenie* (több szerző is ezt a büntetésnemet tekinti a legsúlyosabbnak, mivel a pénzbeli megváltás helyett a herceg a rablás közben elkövetett emberölés illetve lólopás esetében halálbüntetést is kiszabhatott), a *potok* (az elkövetőt teljes vagyonának elkobozása mellett száműzték), a *bírói illeték* (*sudebni urok*), az *ítélet* (*presud*, amelyet vélhetően az egyszer már ítélettel lezárult ügy újratárgyalása esetében kellett megfizetni), az *eskü illetéke* (kifizetésére sor került a tisztító eskü letételénél, valamint az ingatlan eladásnál), és a *vas* (*zseleznoe*, melyet az a fél fizette, akinek vaspróba által kellett tisztáznia magát). A *potok* nevű büntetést B. Grekov kapcsolatba hozta a Poljicai Statútum 88. § rendelkezésével, amely szerint az elkövető házát felgyújtották és őt elüldözték a közösségből.²⁰ Ilyen büntetés csak az udvar és a szérű felgyújtásáért, a ló lopásáért, és a súlyos rablásért volt kiszabható.

Az orosz törvény mindössze két fajta bűncselekményt ismert: a *személy ellenit* (emberölés, testi sérülések, sértések, verekedés) és a *vagyon ellenit* (rablás, lopás, mezsgye határ megsértése, más vagyonának használata). Az emberölésnél nem tett különbséget a szándékos és véttlen gyilkosság, illetve az áldozatok között, hanem a bűnösség foka azonos volt minden esetben. Sértéseknél és sérüléseknél bosszút alkalmaztak, amelyet meg lehetett váltani egy bizonyos pénzösszeggel, melynek magassága a sérülés fajtájától, illetve a sérülést okozó eszköztől függött (a rövid Pravda 2-10. és 17. §).

3. *Dusan* cár törvénye

A szerb cár törvénykönyve a bűncselekményre bevezette a *sagrešenije* (sagrešiti – véteni) közös elnevezést, ami arra utal, hogy szerinte is a bűncselekmény – bizánci felfogás alapján – olyan törvényellenes cselekmény, amely a világi jellege mellett egyben erkölcsi normákat is sért, tehát Isten elleni tett is egyaránt.²¹ Ugyanakkor természetesen álmellenes cselekedet is. A legsúlyosabb büntetés nem a halálbüntetés volt. A 96. § előírja: „Ha valaki megöli apját vagy anyját vagy testvérét vagy gyermekét, az ilyen *gyilkost* tűzben égessék el.”²² Hasonló szigorral büntették az egyház és a vallás elleni bűn-

²⁰ GREKOV, BORIS: *Izabramnye trudy* t. I., Moskva, 1957. 244. p.

²¹ TARANOVSKI, TEODOR: *Istorija srpskog prava u nemanjičkoj Srbiji*, Beograd, 1966. 365–368. pp.

²² PETROVIĆ, MILOMIR (főszerk.): *Dušanov zakonik. Narodna biblioteka Srbije u saradnji sa Odborom za izvore srpskog prava SANU i Jugoslovenskim udruženjem za multimediju*, Belgrad, 1999.

cselekményeket: a 95. § szerint a pap meggyilkolása esetében a gyilkost meg kellett ölni és felakasztani, halálbüntetés járt továbbá a gyújtogatásért (99. §), a varázslásért és mérgezésért (109. §), a rablásért (145. §) stb. Dusan cár átvette a bizánci jogból az összes *testi fenyítést*-csonkítást kivéve a kasztrálást, és gyakran alkalmazta a pénzbüntetést is. Szabadságvesztést büntetéseként nem ír elő a törvény (kivéve azt a rendelkezést, mely szerint tömlőcbe kellett zárnai az ittas, de nem tudni meddig), jöllehet ismert, hogy a földesuraknak voltak börtönei. Lehet, hogy ezekben csak kihallgatásokat folytattak, vagy addig tartották ott az illetőt, amíg nem fizette ki a kötelező szolgáltatásait.

A szerb büntetőjogi rendelkezések erősen fejezik ki a rendi különbségeket, így ugyanazokért a bűncselekményekért más-más szankciókat szabtak ki a papság, a világi főurak (*vlastela*, *vlastelin*), a középnemesek (*vlasteličić*) és a függő lakosság (*sebar*) számára.²³ Az alapkülönbség az volt, hogy a főuraktól eltérően a középnemest, vagy sebart, a pénzbüntetés mellett testi fenyítéssel is szankcionálták (az előbbi megvesszőztek, az utóbbit megbélyegezték).

A büntetőügyi felelősség terén megmaradt az ősi kollektív felelősség, melynek legalacsonyabb szintje a ház volt: az 52. § előírja, hogy a hitszegő nemes (*vlastelin*) háza (valójában a családja) felelt a családtag által elkövetett bűncselekményért. A 71. § alapján is még a ház felel, a többi esetben pedig a falut terhelte a felelősség, pl. ha területén lakott az aranyműves, vagy a helyi lakos által elkövetett bűncselekményért (169. §). A 111. § előírta: „Ha valaki meggyalázza a bírót, amennyiben nemes, vegyenek el mindent tőle, ha pedig falu – fosszák ki, és pusztítsák el”.²⁴ Hasonlóan rendelkezik a 145. § „amely faluban tolvajt vagy zsványt fognak, azt a falut fosszák ki, a zsványt akasszák fel fejjel lefelé, a tolvajt pedig vakítsák meg. Ennek a falunak az urát megkötözve hozzák elé, hogy fizessen meg mindenért, amit a zsvány vagy a tolvaj kezdettől fogva elkövetett, s ezenkívül büntessék meg úgy, mint a tolvajt és zsványt”).²⁵ A kollektív felelősség még szélesebb kiterjedése – a környékre – szerepel az 58. §, 126. §, 158. §, és 191. §-ban. Mivel a *zsupák* hegyvidéki falvai kötelesek voltak megvédeni az utakat, ezért nekik kellett kifizetni a rablás, illetve lopás által okozott kárt. Ebből a kollektív felelősségből ered a vérdíj (*vrazsda*) kifizetése is, amit a 103. § és a 183. § szabályoz.

A legtöbb esetben a felelősség mégis individuális volt, a bíróságok az objektív felelősség mellett figyelembe vették a szándékot is (87. §).²⁶

A szerbek átvették a bizánciaktól az *inquisitorikus* eljárást, alkalmazták a kínzást, kizárták a képviseletet, a polgárjogi perekől eltérően a büntetőperekben a bíróság által megidézett tanúk kötelesek voltak megjelenni a törvényszék előtt. Nem tanúskodhattak a kiskorúak, nők, béresek, gyengeelméjűek, szolgák, szegények, háztartásbeliek, közeli

<http://www.dusanov-zakonik.co.yu/> (2006. április); *Dušanov zakonik. Kodeks cara Dušana – The Code of Tsar Dusan*. Povodom 650 godina od proglašenja. Srpska kultura XIV. veka. Sveska 1. <http://www.dusanov-zakonik.com/> (letöltve 2014. május 15.).

²³ L. NOVAKOVIĆ, STOJAN: *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349. i 1354*, Beograd, 1898.; RADOJČIĆ, NIKOLA: *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine*, Naučna izdanja Matice srpske. 3. Novi Sad, 1950. valamint Beograd, 1960.; SOLOVJEV ALEKSANDAR: *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka*, Skoplje, 1928.; SOLOVJEV, ALEKSANDAR: *Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354*, Beograd, 1980.

²⁴ SZ. JÓNÁS ILONA: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*, Európa és Közél-Kelet IV–XV. század, Budapest, 1999. <http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b51/index.html> (2006. április).

²⁵ Uo.

²⁶ MARKOVIĆ, BILJANA: *O Dušanovom zakoniku*, <http://www.dusanov-zakonik.co.yu/> (2006. április).

rokonok (apa – fia), üzlettársak, süketek, némák, akiket hazugságon kaptak, valamint a nem ortodox vallásúak. Egyes esetekben a bíróság megkövetelhetette a tanúktól, hogy esküt tegyenek. A szerb eljárásban alkalmazták az eskütársak (*porota*) intézményét.²⁷

Bizonyítási eszközök voltak az: „arc” (*lice, corpus delicti*), beismerő vallomás, eskü (a pereskedő felek részéről), eskütársak (*kletvenici*), tűzpróba, vízpróba, tettenérés (*obličenje*), okiratok, *svod*, tanúk, *udava*.

4. Vinodoli Törvénykönyv

A korabeli szokásjogot tartalmazó horvát törvénykönyvben a pénzbüntetések domináltak. Mivel az egész igazgatás és bírászkodás a Frangepán földesúr nevében és az ő hasznára történt (a magyar király neve csak a törvény elején került megemlítésre), így a meglehetősen magasra kiszabott bírságok gyarapították a herceg jövedelmeit.

A szankciók közül a halálbüntetés ritkán fordult elő, de azt is meg lehetett váltani vagyoni büntetésért. A börtönbüntetést nem írta elő a Vinodoli Törvénykönyv, de semmi kétség sincs afelől, hogy a tettest bezárták, ha nem tudta kifizetni a kiszabott büntetést, és addig tartották fogva, amíg nem teljesítette a kötelességét.

A legfőbb bűncselekmény a hercegek elleni hűtlenség volt, és ekkor az elkövető vagyónát elkobozták, az a hercegre szállt (70. §). A 29. § szerint a *knez* tisztviselőjének gyilkosát olyan magas vérdíjjal (*krvarina*, régiesen *vražda*) sújthatta, amilyennel akart. Emellett a *knez*nek joga volt a bosszúra (horvátul – *osveta*, a törvénykönyvben „*mašćenje*” az orosz „*mščenie*” szóból). A herceg-jávéra történő vagyonek Kobzás (ingatlan, ingó) mint szankció kiszabható volt akkor is, ha valaki hamisan poroszlónak mutatkozott be, de így büntették (vagyona a hercegre szállt) azt is, aki tanácsot – gyűlést (*sabor*) tartott a *knez* megbízottjának jelenléte nélkül (57. §). Ezzel a tilalommal a korábbi vinodoli szabad községek elveszítették az önkormányzatiságukat, a tisztviselők pedig ezután azok lettek, akik élvezték a *knez* bizalmát. A többi vagyoni büntetés is igen szigorú volt, így Marko Kostrenčić azt feltételezi, hogy a vinodoli lakosok nagy része nem tudta kifizetni a rájuk kiszabott pénzbüntetéseket, márpedig ilyen esetben a herceg szabadon dönthetett adósának büntetéséről (74. §).²⁸

A bizonyítási eljárásban nem alkalmazták sem a vaspróbát vagy a vízpróbát, illetve a tortúra intézményét. A legfőbb bizonyítási eszköz a tanúvallomás volt, a tanúk hiánya esetén, a fél esküt tett arra vonatkozólag, hogy az állítása igaz. Az esküt vagy maga, vagy több illetve kevesebb eskütárrsal (*porotnik*) együtt tette le. Például, ha a rablásért megvádolt személynek nem volt tanúja, akkor az ártatlanságát 24 eskütárrsal együtt tett esküvel bizonyította, amíg a lopásért vádoltnak az esküt tizenegy eskütárrsal együtt kellett letennie (9. §).

²⁷ L. AVAKUMOVIĆ, JOVAN: *Stara srpska porota poredena sa engleskom porotom*, Glas SKA, XLIV. Beograd, 1894. 1–36. pp.

²⁸ KOSTRENIĆ, MARKO: *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb, 1956. 196. p.

III. A szlávok közös intézményei

A középkori szláv jogterület sajátosságait leginkább a keleti szláv népek joga őrítte meg, amelyre jellemző, hogy a nyugat-európai jog közvetlenül csak ritkán gyakorolt hatást. E jognak gyors fejlődése a 11–15. század folyamán következett be az államhatalom megszilárdulásával, valamint a törvények, kiváltságok által. Jellemző a szlávokra, hogy sok közös jogi és kulturális örökséget őríttek meg, amit a nyelvi hasonlóság is elősegített.

1. Törzsi (állami) szervezet, közigazgatás

A vérszerinti közösségek alkották a testvérséget, azok pedig a törzset, illetve a déli szlávoknál a törzsi szövetséget (*plemenska zajednica*). A törzsen belüli rétegződés során kiemelkedtek az előljárók, akik a közös vagyon ellenére szert tettek örökölhető tisztségekre, ezzel pedig a törzsből kivált egy kiváltságokkal rendelkező testvérség is.

1.1. Herceg

A szlávoknál a herceg (*knjaz*) elnevezés az ó-orosz 'knyaz' szóból ered, amelyet a többi ortodox szláv is ebben az alakban használ, amíg a horvátoknál vagy a szlovénoknál a *knez* kifejezés honosodott meg. Ez etimológiailag azonos a germán 'kuning' szóval, amiből a német 'König', és az angol 'king' elnevezés származik. A hercegi hatalom a hadvezető funkcióból keletkezett. Az orosz (Kijevi Rusz) társadalom rétegződése során a *knjaz* 862-ben átvette a népgyűlés szerepét is, majd Oleg óta a bíraskodást és a közigazgatást személyesen, vagy a bojárok útján végezte betartva az ősi szokásjogokat. A társadalom bipolarizálódott: az egyik oldalon állt a herceg a druzsinikjaival együtt, a másikon pedig a városi és falusi őslakosság. A hercegek normann, a helyiek szláv etnikai elemeket viseltek, majd a megkeresztelkedéssel megérkezett az orosz földre a bizánci elem is: általában a konstantinápolyi pátriárka nevezte ki az orosz metropolitát, jöllehet a nagyherceg akár más személyt is javasolhatott). A bizánciakhoz hasonlóan az oroszoknál is az állam (herceg) és az egyház egységes hatalomként ténykedtek, ennek a hatalomnak az alapját egyrészt a papság, másrészt pedig a hercegi druzsinája adták.

1.2. Druzsina, druzsinikok

A druzsina keleti szláv keletkezésű intézmény volt, amelynek elnevezése a társaság, egyesület szóból származott. Az intézményt Rurich hozta magával Skandináviából és az oroszoknál eredetileg testőrcsapatként működött. A *druzsinyiki*, *druzsiniok* a hercegi kíséret tagjaiként I. Vladimir óta földet is kaptak. A társadalmi rétegződés folyamán ők segítették a fejedelmek kiváltságát, kiemelkedését a törzsi-nemzetségi előkelők közül (912-ben Oleg nagyfejedelmi, illetve a szerbeknél Stefan Nemanja 12. századbeli nagyzsupáni méltóság létrejöttét), ugyanakkor maguk is a kiváltságos osztály tagjai lettek. A horvátoknál a druzsinikokból *kiráiyi serviensek* lettek, a szlovénoknál (pontosabban *Karantániában*, *Carantanumban*) pedig *koseg* tisztségnek nevezték el a fejedelmi kíséret tagjait. A *koseg*ek azonban nem kaptak birtokot és nem váltak nemessé, hanem szabad paraszt státusban maradtak. A földesuraktól abban különböztek, hogy nem volt bir-

tokuk, a jobbágyoktól pedig abban, hogy nem tartoztak egy földbirtokhoz sem, végül a szabad parasztoktól is különböztek, mert külön jogokkal bírtak és külön bíróság ítélkezett fölöttük.²⁹

A druzsinikok eredetileg csak katonák, adóbeszedők, és hasonló jellegű fegyveres csapatok tagjai voltak, idővel az idősebbektől a herceg kikérte a tanácsot a törvényhozói, igazgatási és hadi kérdésekben, így ezekből lett az állandó jellegű hercegi tanács. A druzsinikok diplomáciai szolgálatot teljesítettek, kereskedelmet folytattak, a herceg rájuk ruházta még a bíraskodást is, az elfoglalt városok és területek berendezését, valamint a hercegi vagyonok feletti felügyeletet. A druzsinák fejei a vajdák voltak, a legtehetségesebb és a herceghez legközelebb álló druzsinikokból alakultak ki a bojárok (olykor „muzsi”, vagyis férfiak névvel illették őket).

A szláv jog nagy ismerője T. Taranovski megemlíti, hogy Dusán szerb cár törvénykönyvében található a régi katonai druzsinákra emlékeztető szokás, hogy a harcos halálát követően a cárnak visszaadták a lovát és fegyverét.³⁰

1.3. Bojárok

A bojárok képezték a zemscsina legmagasabb rangját, a társadalom leggazdagabb rétegét. A török-mongol *bajar* szó elsődleges jelentése „gazdag” volt, a későbbi, a „nemes, kiváló” értelmet csak azután kapta meg, miután a bojárokból kialakult a felsőbb osztály. A 13. századtól kiváltak a fegyveres kíséretből, ekkor már őket a társadalomból kiemelte a földtulajdonuk és az igazgatási szerepük. Nagy tekintélynek örvendtek, így megsérteni egy bojárt, annyit jelentett, mint megsérteni azt a közigazgatási egységet, melyet ő képviselt. Az oroszok mellett a bolgároknál is voltak bojárok, a szerbeknél pedig a felsőbb osztályra elterjedt a „*velmoža*” elnevezés, melynek etimológiája egyszerű, hiszen a *veli moužb* jelentése „tehetős, befolyásos úr”. Mégis a kiemelkedő osztályt alkotó embereket a déli szlávoknál általában *vlastelin*, *vlastela* névvel illették, s már maga a szó – a *vlast* szó hatalmat jelent – elmondja az elsődleges szerepüket.

1.4. A társadalom egyéb csoportjai

Az orosz kisebb kíséret tagjait az összefoglaló *grigy/grigyba* szóval jelölték, amely a skandináv *gridböl* származva személyes szolgát, testőrt jelent. A fegyveres kíséreten belüli differenciálódás során a következő csoportok keletkeztek: *gyetszkije* (a testőrség szabadokból álló felső rétege, tulajdonképpen a nyugat-európai *ministerialisok*hoz hasonlítottak), *otroki* (függők), *paszinki*, *koscei* (udvari szolgák, az utóbbiak a druzsinába került török – kun és volgai bolgár elemek közül kerülhettek ki).

A szerbeknél az alacsonyabb rangba tartoztak a katonák („*vojini*”), akik a közne mességet képezték és rájuk később kiterjedt a *vlasteličici* elnevezés.

A társadalmi széttagolódás folyamán a szabadok jelentős része szolgasági viszonyba került. A bővített Pravda intézményesítette a fizetőképtelen személyek elzálogosítását,

²⁹ HEKA LÁSZLÓ: *A délszláv államok alkotmánytörténete*. Szeged, 2002. 197–198. pp.

³⁰ Erről I. TARANOVSKI, TEODOR: *Istorija srpskog prava* I. köt., Belgrád, 1935.; TARANOVSKI, TEODOR: *Dušanov zakonik i Dušanovo carstvo*, Újvidék, 1926.; TARANOVSKI, TEODOR: *Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi*, I–IV. köt., Beograd, 1931.; TARANOVSKI, TEODOR: *Istorija srpskog prava u nemanjićkoj Srbiji*, Beograd, 1996.

de a 111. § előírta, hogy aki szerződés alapján másnak dolgozik (*zakup*) az nem kerülhet a szolgaságba (*holop* státusba), akkor sem, ha a határidő lejárta előtt elhagyja a gazdáját. Ilyenkor vissza kellett adnia – fizetnie) az előre kapott búzát – pénzt.³¹ A szolgaságba jutásnak három formája volt: ha megvettek valakit (és erre tanúk voltak), ha egy ember előzetesen megkötött szerződés nélkül szolgálót vett feleségül, illetve, ha *tyiunságot* vállalt, vagy *kulcsári* (fejedelmi rabszolga tisztség volt) tisztet látta el, anélkül, hogy erre előzetesen megállapodást kötött volna (110. §).

A szerb, montenegrói, macedón, bolgár nem nemes lakosságra – polgárokra és parasztszokra egyaránt – eleinte kiterjedt a *sebri* elnevezés, amely később csupán a parasztságra (függőkre) vonatkozott. Ez a fogalom ismert volt az oroszoknak és a litvánoknak is, de azoknál valaminek a résztvevőjére is használták. A déli szlávoknál ismerték még a *meropah*, *meropsi* (az elnevezés a Meropa nevű rodopi tartományból eredt) státusú embereket is, illetve a *kmet*-eket. Ez utóbbi kifejezést a *comes-comitis-comet* szóból vették át és az teljesen más-más jelentéssel bírt egyes területeken: Horvátországban és Szlavóniában jobbágyat, a tenger melléki horvátoknál szabad parasztot, Raguzában (Dubrovnik) parasztot jelentette e szó, Boszniában a *kmet* nemes (*plemić*) volt, Zetában (ma Montenegró) pedig *kmetek* a falu vénei és bírók voltak. Szerbiában ez a kifejezés jóval később került használatba és a községi hatalom képviselőjére vonatkozott.³² A balkáni térségben megmaradt rabszolgák elnevezése az *otrok* volt, és ő az urának „örök baštináját” képezte.

1.5. Népgyűlés

Az orosz fejedelem időről időre tanácskozott (*dumi*) a kísérettagokkal, majd Jároslav fiainak idejétől időnként összehívták a *száborokat* (ez a szó összegyűlni jelentésben előfordul minden szláv nemzetnél hasonló szerepkörben, mint az oroszoknál), főleg a törvényhozás, béke megkötése, közös politika kialakítása, olykor a herceg megválasztása céljából. Ezek az üléseken a nagyherceg a bojárok, az egyháziak, a polgárok és „a nép” képviselőivel együtt ülésezett. Ezekből a népgyűlésekből alakult ki a városi tanács – *vecse*, mint önkormányzati szerv, így pl. a novgorodi városi tanácsnak egyes orosz szerzők a nemzetgyűlés (szábor) jellegét tulajdonítanak.³³ A hercegi hatalom megszilárdítása után a városi tanácsnak már csak Novgorod – Pszkovban maradt meg a fontos szerepe.³⁴

Más szláv nemzeteknél az állam létrejöttével a nemzetgyűlések (*narodni sabor*) alakultak országgyűléssé (*državni sabor*). A horvátoknál a száborok (*congregatio*) eredetileg népgyűlések, egyházi zsinatok voltak, 1273-tól Szlavóniában, 1351-től pedig Horvátországban (és Dalmáciában) rendi gyűléseket tartottak e név alatt. Mellettük igen elterjedt volt a törzsi *sabor*, főleg a tenger melléki Poljiceban, ahol 12 faluközösség évszázadokon keresztül önálló köztársaságként működött. A nyílt ég alatt tartott tanácskozásokat Gracban tartották. Csak a köztársaság nemesei jelenhettek meg a „*zborišće*”

³¹ HORVÁTH PÁL et al.: *Általános jogtörténet*, Budapest, 1994. 162–177. pp.

³² L. PETRANOVIĆ, BOŽIDAR: *O kmetstvu po srpskom uobičajnom pravu, po ustanovama Dušanova zakonika i po statutima dalmatinskih gradova*. Rad XXX. Zagreb, 1870. 60–77. pp.

³³ L. SERGEEVIĆ, VASILIJ I.: *Veće i knjaz*, Moskva, 1867.

³⁴ L. TIHOMIROV, MIHAIL NIKOLAEVIĆ: *Drevnerusskie goroda*, Moskva, 1946.

nevű gyűlésen, amelyen törvényeket hoztak, tárgyaltak az állami ügyekről és bíráskodtak. Kivételes esetekben a „*zbor podimski*” nevű tanácskozásra is sor került, amikor minden ház („*po dimu*” – a füst szerint) képviselője jelen volt. Az ilyen jellegű összejövétel ismert volt a montenegrói Pastrovics törzsnél is, de a vérszerinti kötelék alapján működő törzsek a 19. század végéig gyülekeztek rendes vagy rendkívüli gyűlésekre (*zbor, sabor*), amelyeken megválasztották az előljáróikat (*starešina*) és döntöttek más különböző létfontosságú kérdésekről is.

A szerbeknél a sabor nem csak az egyházi és világi főurak és állami tisztviselők formális jellegű gyűlése volt, hanem fontos döntéseket hozott.³⁵ Nemanja nagyzsupán például az ilyen gyűlésen mondott le trónjáról a fia javára, Dušan cár pedig a törvényét úgyszintén a népgyűlésen fogadtatta el.³⁶ Ugyanakkor a szerb cár megtiltotta a parasztságnak, hogy a hatalom képviselőjének jelenléte nélkül ilyen jellegű gyűlést tartsanak egymás között.

IV. Vagyoni közösség és a közös felelősség (*vražda*)

A törzsi berendezkedésben a szlávok sokáig megtartották a közös vagyont. A déli szlávoknál a földbirtok elnevezése a törzs elnevezésből (*pleme*) keletkezett: *plemenščina* vagy *plemenita zemlja* nevezték a törzs földjét, amelyet tagjai szabadon használhatták. Az ilyen jellegű közös földbirtok (*obscsina, opština, općina*) az egyes uraságok illetékességét képezte, a cseh jogban *vola*, később *zvole* névvel illették, az oroszoknál *ugodbe*, a horvátoknál *pristojanje*, a szerbeknél és a bolgároknál pedig *pravini* névvel. Némely földeket, legelőket csak bizonyos ideig műveltek, majd azok ismét visszakerültek egyes családokhoz. Az ilyen periodikus földművelést évszázadokon keresztül *peredělb* név alatt ismerték azok az orosz falvak, amelyekben megmaradt az ún. *mir*, vagyis a földközösség. A délszlávoknál a földbirtokok ilyen jellegű újabb átadását a Raguzai Köztársaságban (Dubrovačka Republika) végezték.

A magántulajdonban lévő földingatlant *dedina, očina* vagy *očevina*, illetve leggyakrabban *baština* (a *baštiniti* szó jelentése: az apától örökölni) nevekkkel illették. *Dedina* a cseh jogban azt az ingatlant jelentette, amely az egész család kollektív tulajdonát képezte és átruházódott az ősöktől (*ded, djed*) a leszármazottaikra. Idővel az uralkodók korlátozták az örökséget főleg az erdők birtoklását illetően. A balkáni népeknél később megjelent a *pronija* intézmény is, mint a római határári jog (*limitanei*) fejlettebb verziója.³⁷ Ez – az orosz *pomesztija* birtokkal összehasonlítható ingatlan – olyan birtok volt, melyet az uralkodó bizonyos szolgálatokért adott egyes személyeknek haszonélvezettre, de nem állandó baštinaként.

A közös vagyomból származott a kollektív felelősség, amely anyagi, tehát pénzbüntetésben kiszabandó volt. A *vražda* (*wrožda, wrožba, wrož* a horvát Vinodoli Törvénykönyv vérpénznek – *krvarina* – nevezi) a közösség részéről kötelezően fizetendő meg-

³⁵ L. RADOJČIĆ, NIKOLA: *Srpski državni sabori u srednjem veku*, Beograd, 1940.

³⁶ NEDELJKOVIĆ, BRANISLAV M.: *O saborima i zakonodavnoj delatnosti u Srbiji u vreme vladavine cara Stefana Dušana s posebnim osvrtom na donošenje Zakonika cara Stefana Dušana*. Zakonik cara Stefana Dušana, I. Struški i Atonski rukopis. Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (SANU), Beograd, 1975. 59. p.

³⁷ L. NOVAKOVIĆ, STOJAN: *Pronijari baštini*, Glas SAN, I. köt., Beograd, 1887.

váltási díjat jelentette (Dušan törvénye 20. §, 103. § és 183. §). A délszláv nyelvekből a *vražda* szó mára eltűnt, a cseheknél ma is használatban maradt, és gyilkosságot jelent. A *vrazsda* tehát szorosan összefügg a közös tulajdonnal, a települések vérszerinti (vagy legalább szolidáris) kötelékével.³⁸ Hogy a község gazdasági helyzete ne kerüljön veszélybe engedélyezték a pénzösszeg részletekben való kifizetését „több év során”. A közös felelősség nem terhelte a községet abban az esetben, ha a gyilkosság ok nélkül (*V razboje*) történt, ilyenkor a faluközösség nem fizetett pénzbírságot, hanem köteles volt a tettest kiadni feleségével együtt a fejedelemnek számúzetésre és vagyonának elkobzására (bővebb Pravda 7. §). A falu kollektív felelőssége megtalálható a bolgároknál Boris és Simeon cár törvényeiben, a szerbeknél pedig Dusán cár törvényében.

Svod

A tolvaj felkutatására szolgáló svod elnevezésű bírósági bizonyítási eljárás a szlávok egyik jellegzetes intézménye volt. Az eljárás keretében a lopott tárgy (gyakran ló, állat) tulajdonosa megnevezte azt a személyt, akitől azt megvásárolta, az ismét egy harmadik személyt, és itt a vizsgálat lezárulhatott. Tehát, ha valaki felismerte másiknál a tárgyat, akkor azt nem vehette el azonnal, és nem mondhatta, hogy az övé, hanem felhívta a másik felet, hogy menjen svodra, hogy tisztázzák az ingóság megszerzésének körülményeit (35. §). Ha nem nevezte meg azt a személyt, akitől megvásárolta a tárgyat, akkor öt napon belül tanukat kellett magával hoznia. Tolvajnak számított és felelt a lopásért az a személy, aki nem tudta bizonyítani birtoklásának jogi alapját. A panaszos (vádoló) ezt követően elvihette magával a tulajdonát, ami pedig elpusztult belőle, azt a tolvajnak kellett megfizetnie. A svod megkönnyítette az ellopott rabszolgák, lovak és állatok tulajdonosnak való visszaadását és felgyorsította a nyomozói és bírósági eljárást.

A svod területi kiterjedését illetően, a bővebb Pravda másképpen szabályozta a városi falak között történtet, attól, amelyik a városon kívüli területen zajlott. A 36. § előírta: „Ha a svod csak a városon belül lesz, akkor a panaszos vigye végig a dolgot; de ha a svod kiterjed a város környékére is, akkor menjen a harmadik alperesig, a harmadik pedig fizessen neki a már előkerült dolgokért, és most már ő folytassa végig a svodot. A panaszos ne várjon hiányzó pénzére; mikor az ügy elért az utolsóhoz (vagyis a tolvajhoz), (a tolvaj) fizessen meg mindent, a hercegnek 12 grivna büntetéspénzt is.”³⁹ A bizonyítás szempontjából fontos volt a vásárlás helyszíne (a tér), így a 39. § előírta, hogy a tulajdonos (vádoló) csak úgy szerezhetette vissza tulajdonát, ha felismerte az állatát, amíg a birtokos (gyanúsított) tanukkal bizonyíthatta, hogy a lopott dolgot valóban a „térren” vásárolta. Ez esetben megmenekült a vád és a büntetés alól, de elveszítette az állatot, amelyet a jogos tulajdonos magával vitt.⁴⁰ A svod intézményt az oroszok mellett ismerte a korabeli cseh és lengyel jog *svod*, *zuod* név alatt, illetve megemlíti Dusán cár törvénye is a 180. és 193. §-ban.

³⁸ HORVÁTH 1994, 85–88. pp.

³⁹ SZ. JÓNÁS ILONA: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*, Budapest, 1999.

⁴⁰ L. TIHOMIROV 1953, 94. p.